

ӘОЖ 101.1:316

Н.Ж. Мұхабаев
Азаматтық авиация академиясы

БҰҚАРАЛЫҚ МӘДЕНИЕТ ӨРІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ӨРКЕНИЕТ
КАЗАХСТАНСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В СФЕРЕ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ
KAZAKHSTAN'S CIVILIZATION IN THE FIELD OF MASS CULTURE

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты жаһандану үдерісінің қазақ мәдениетіне әсері және оның қоғамдық санадағы көрінісіне талдау жасау. Қазіргі нарықтық қоғамдағы жүріп жатқан ақпарат кеңістігі мен әлеуметтік желілер мәдени құндылықтар мен ұстанымдардың өзгеруіне барынша ықпал етуде. Зерттеудің жаңалығы Қазақстандағы белең алған бұқаралық мәдениеттің рухани құндылықтарға әсері мен қайшылықтарын айшықтау.

Түйін сөздер: Жаһандану, ұлттық мәдениет, бұқаралық мәдениет, рухани құндылық, өркениет.

Аннотация. Целью статьи является анализ влияния процесса глобализации на казахскую культуру и ее отражение в общественном сознании. Информационное пространство и социальные сети в современном рыночном обществе все больше способствуют изменению культурных ценностей и позиций. Новизна исследования заключается в раскрытии противоречий и влияния массовой культуры Казахстана на духовные ценности.

Ключевые слова: глобализация, национальная культура, массовая культура, духовные ценности, цивилизация.

Abstract. The purpose of the article is to analyze the impact of the globalization process on the Kazakh culture and its reflection in the public consciousness. Information space and social networks in a modern market society are increasingly contributing to changes in cultural values and attitudes. The novelty of the research is to reveal the contradictions and influence of mass culture of Kazakhstan on spiritual values.

Key words: globalization, national culture, mass culture, spiritual values, civilization.

Кіріспе. Қазіргі кезде әлем жаһандану мен жаңару кезеңін басынан кешіріп жатыр. Жаһандану үдерісі әлемнің барлық саласына әсер ете отырып ортақ жүйеге бейімделуін қалыптастырады. Жаһанданудың тағы бір сипаты – бұқаралық мәдениет пен ұлттың рухани мәдениетінің қақтығысы. Бұл жерде негізінен басы ашық маңызды мәселе ретінде бұқаралық мәдениеттің ұлттық сипаты жоқ екенін көрсету керек. Көбінде дамушы елдерде осы бұқаралық мәдениетке қарсылық белгілі бір мемлекетке қарсылыққа, белгілі бір ұлтты жек көрушілікке ұласып жатады. Жауапсыздық, ұстамсыздық, содан шығып жататын отбасы құндылықтарының әлсіреуі, дүниеқоңыздық сияқты жағымсыз қылықтар белгілі бір ұлттардың этникалық қасиеттері емес екені анық. Қазір, жергілікті мәдениеттердің менталитеті де капитализм заңдылықтарына бағына бастады. 1970-ші - 80-ші жылдарға дейін өзіндік ұстанған идеологиялық сипатына сай нарықтық экономиканы дамытпаған Шығыс Еуропаның социалистік мемлекеттері, Үндістан, Қытай, бұрынғы КСРО елдері, Азияның күнгей шығысы мен Африка мемлекеттері қазір нарыққа бейімделіп тіпті оның бел ортасында жүргендері бар. Нарық бұл ұлттық мәдениеттің ішкі заңдылықтарын өзгертетін өте ықпалды фактор. Себебі, нарық – фундаментальді, яғни қоғам өмірінің барлық саласын

қамтитын тотальді құбылыс. Осындай нарықтық фундаментализм жағдайында ұлттық мәдениеттің құндылықтары құлдырап бірте-бірте әдепсіз бұқаралық мәдениетке айналуы мүмкін. Себебі, нарықтық экономикалы мемлекеттерде жазылатын, көрсетілетін мәдениет туындылары да халық тарапынан болатын сұранысқа байланысты жазыла бастады. Ал, көпшілік тарапынан сұранысқа ие болатын мәдени туындылар көбінесе имандылық, ар-ождан талаптарына сәйкес келмеуі де мүмкін. Өкінішке орай ақша табуға тырысқан шығармашыл бірлестіктер жастардың бойындағы қызу қандылықты, сексуалды әуесқойлықты, еліктеушілікті өз пайдасына барынша пайдаланады.

Негізгі бөлім. Негізінен нарық жағдайында дәстүрлі қоғамдағы мұраттарды жырлайтын, таза ұлттық нақыштағы әдеби туынды, кино өнімі немесе театр қойылымы, газет-журнал, ән-жыр ақырындап халық талғамынан, сұранысынан тыс қалып, әуесқойлыққа басымдылық беріліп өндірушілердің де назарынан кете бастайды. Психология қисыны бойынша жеке тұлғаға әлеуметтік бақылау әлсіресе, адам баласының бойындағы бейсана болмысы оның жүріс-тұрысын, санасын билеп алады. Зигмунд Фрейд адамның сексуалды бейсана болмысы (либидо) оның барлық әрекетіне қуат беріп тұрады деген [1]. Яғни, дәстүрлі қоғамдағы жеке тұлғаның өміріне қойылатын қауымдық талаптар әлсіреген кезде, қоғамда құмарлықтың барлық түрін қанағаттандыру белең алады. Әрине, бұл дәстүрлі, аграрлы немесе көшпелі қоғамның өмірінде болмайтын құбылыс.

Бірін-бірі танитын адамдар арасындағы тұрақты әлеуметтік қарым-қатынастар орнаған дәстүрлі қоғамның (мысалы, қазақ ауылдарында, орыстардың земстволарында) ұжымдық менталитеті, талаптары адамдардың эголық ұстанымын, сексуалды құштарлығын, өзімшілдігін ауыздықтайды. Бұқаралық мәдениетке тән ұстамсыздық адамдар бірін-бірі танымайтын қала мәдениетінде, индустриалды қоғамда ғана дамиды. Адамдардың жүріс-тұрысы рухани тыйым-талаптардың шеңберінен шығып кетеді. Индустриалды қала қоғамында адамдар өздерінің интеллектуалды сұраныстарын затшылдық (материалдық құндылықтарға бағытталған) жағына бейімдеп қалыптастырады. Сондықтан, қазір ұлттық - мәдениет туындыларының ішінде де көпшіліктің сұранысына сәйкес сексуалды ұстамсыздықты, қатыгездікті, затшылдық көзқарасты уағыздайтын, яғни тауар ретінде жұрттың назарын аударып, өзін-өзі ақтайтын туындылар, мысалға ұлттық театрдағы бір сәттік қуанышқа бөлейтін комедиялар, ұлттық нақыштағы балет-мюзикл, ұлттық тілде шығатын эротикалық газеттер, ұлттық дүниетанымға сәйкес келмейтін, бірақ сол елдің әртістері түсірген түрлі сериалдар көбейді. Тарих ақиқатымен дәлелденген, нарыққа алдымен өткен және қоғамдық санасы секуляризацияға мейлінше ерте ұшыраған Еуропада рухани құлдырау тереңдей келе ХХ ғасырдың басындағы декаденс кезеңіне ұласты, 1960-шы-70-ші жылдары бұл үдеріс сексуалды революцияға асқынды. Десек те, нарықты Еуропа мәдениетінен шыққан, адамды рухани құлдыратып жіберетін Шығысқа жат құбылыс ретінде санауға болмайды. Мысалға, Жапония мен Қытайда нарыққа қарамастан ұлттық-этикалық нормаларды мейлінше сақталып келеді, отбасы құндылығына басты назар аударылады. Жалпы адамгершілік категориясы, отанға адалдық, үлгілі отбасын құру, арақ пен нашақорлықтан, пара алудан аулақ болу, жомарттық, әдептілік нарықтық елдерде де қазақ немесе ислам мәдениетіндегі моральдық өсиеттерден кем қадірленбейді. Сондықтан, ұлттық мәдениеттің қағидаларын кейбір елдерде өзгертіп жататын, кейбір елдерде керісінше орнықтырып жататын нарық пен демократияны бейтарап құбылыстар деп қараған да жөн. Қоғамдық санаға өзгеріс әкелетін бұқаралық мәдениет дәл осы нарық пен демократиядан шығып жатыр деген қате түсінікпен ислам нормаларын елде күшпен заңдастырып, немесе ұлттың тазалығын сақтап қалу үшін жабық қоғам құру қазіргі әлемдік нарық орнап жатқан тұста ұлтты әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа зорлап көндіргенмен бірдей.

Демократиялық мемлекет құра отырып, халықтардың өз келбетін сақтауы – ұлттық мәдениеттердің арасындағы қарулы қақтығысымен, біреуінің жеңуімен емес, сол қоғамда өмір сүретін азаматтардың парасатымен ғана шешілетін мәселе. Рухани тазалық қай қоғамда болсын жоғары бағаланады. Дегенмен, нарық пен әсіре демократияның бұқаралық мәдениеттің жайылуына ептеп жағдай жасайтынын да ұмытпаған жөн. [2].

Қазіргі жағдайда өмірдің балама нұсқасын, яғни ешқандай моральдық тыйымдарсыз, жеке адамның барлық қалауын қанағаттандыратын, тұтынушы қоғамды «қызықтарын» әлемдік коммуникациялық жүйе (теледидар, видеотаспалар, интернет, әр түрлі әлеуметтік желілер) арқылы күнделікті көре бастаған жастарға жаһанданудың мәдени ықпалы күшті болып отыр. Осыған байланысты кей уақыттарда жастардың дамушы мемлекеттің (Қазақстанның) азаматы болғанына қорланатындары да білініп қалады. Советтік-атеистік модернизациядан кейін пайдакүнемдікті басты назарда ұстап рухани құндылықтарды бұзудан көңілі селт етпейтін, ұрпақтың интеллектуалды сұранысына ие болатын ұстамсыз фильмдерді елге толассыз тасу, сол фильмдерді көріп, ондағы мінез-құлық пен жүріс-тұрысты үлгі көріп, өз өмірлеріне енгізу жастардың мінезін, талғамы мен аңсарын, дүниетанымын қатты өзгертіп жатыр. Әсіресе, қазіргі жастардың «жаңашылдыққа» ұмтылысы «рокерларға», «байкерларға», «буддисттерге», «хиппиге» еліктеуі, тіпті субмәдениет үлгілерін таңдамаған күнде ұлттық дәстүрге, рухани тыйым-талаптарға, адамгершілік құндылықтарына ескіліктің сарқыншағы деп қарауы демократиялық елдерде жұрт санасына бұқаралық мәдениеттің орнығып жатқанын білдіреді. Бұл бұқаралық мәдениет үлгілері сол айтылған интернет, теледидар, әлеуметтік желілер сияқты ақпарат сақтау құралдары, жердің жасанды серіктері және басқа да хабар-ошар тарату технологиялары, саржағал газет-журналдар арқылы адамдарды төрт құбыласынан қоршап алды.

Жаһанданудан туындайтын екінші бір жағдай – дамушы елдерде жастардың жаппай маргиналдануы болып табылады. Бұл әлемнің оңтүстік бөлігіндегі тұрмыстың ауырлығына байланысты етек алып отыр. 1997 жылы өткен социологтардың әлемдік форумында «адамзаттың ендігі қаупі – жаһандану процесінен бұрын маргиналдану процесі болуы мүмкін деген қортынды жасалды. Маргинал – тұрмыс жағдайы нашар, ауытқу жағдайына ұшыраған және өзінің ұлттық мәдениетінен жеріген, сондықтан дүниетанымы, рухани құндылықтары қалыптаспаған адам. Адамзат өмірінде жоқшылықтың соңы қашанда рухани қайыршылыққа ұласып отырған. Жоқшылық басталған кезеңде ұлттың рухани құндылықтары да, интеллектуалдық ізденіс дәстүрлері жұрт жадынан көшіп, радикалды ұрандар алға шығады. Ал, жаһандану заманында әсіре ұлтшылдық пен діни догмадан айыға алмаған елдер саяси-экономикалық модернизацияға көше алмай, кедейленген үстіне қайыршылана түсуі мүмкін. Осы кезде ел ішін кеулейтін бұл маргиналданудың қаупі – адамның сана сезімін әрі-сәрі, өтпелі күйде ұзақ ұстап тұратынында. Осыдан оның өмірге деген жүйелі көзқарастары, құндылықтары мен сенімдері, жүріс-тұрыс әдеттері нақты айқындалмайды.

Маргиналдың ерекшелігі – бұқаралық мәдениет пен рухани құндылықтардың арасында айқын таңдау жасамауы. Мұндай адамдар бірде қоғаммен қақтығысқа түсіп, бірде рухани талаптарға бет бұрып, құбылған күйі күн кешеді. Сондықтан, маргиналдар белгілі бір идеологиялық ықпалға тез түседі. Осы ретте саясаттану теориясында мемлекетте орта тап қанша көп болса сонша мемлекеттің тұрақтылығы нығаяды деген тұжырым бар екенін айтамыз. Ал, әлеуметтік-экономикалық дағдарысты бастан кешіп жатқан мемлекеттерде маргиналдарды радикалды саяси партиялар мен діни экстремистік ұйымдар саяси мақсат-мүдделеріне пайдалануы ықтимал. Ұлттық дүниетаным мен рухани дәстүрлердің қажеттігі осы жағдайда туындайды. Яғни, әсіре партикулярлы сана-сезім мен әсіре ұлтшылдыққа берілмеген, бірақ ұлттың ғасырлар бойы өңдеп шығарған рухани талаптарын, туған елді сүйуге үндеген парасатты пайымдарын игерген ұрпақ маргиналдану процесіне ұрынбайды және жаһанданудың экономикалық, технологиялық талаптарына да жауап беретін болады.

Біз капитализмді жаһанданудың қозғаушы қуаты ретінде белгілей келіп, бұл ғаламдық процесстің үш түрлі салдарын анықтадық. Бірі, әлемдік нарықтың қалыптасуы, ғаламдық қаржы жүйесіне дамушы мемлекеттердің тәуелді болуы. Екіншісі, технологиялық өндіріс пен электрониканың жаһандану процесінің қаңқасына, әлемдік нарықтың тұтастандырып тұратын торабына айналуы. Үшінші, бұқаралық және ұлттық мәдениет арасындағы қақтығыс. Бұл қақтығыстағы бұқаралық мәдениеттің үстемдігі. Бұқаралық мәдениеттің салауатты құндылықтарды жойып, маргиналдар қауымын көбейтуі, қоғамның әлеуметтік ұйымдасу (отбасы құндылығы, бейбітшілік идеологиясы) потенциалын әлсіретуі. Және осының салдарынан болатын жеке бас және ұлттық идентификацияның жойылуы. Жаһанданудың осы үш заңдылығынан қорыта келгенде жаһандану процесінің негізгі салдары шығады. [3, 93 б]. Ол – бес ғасыр бойы адамзат өмірінің сүйеніші, өркениет тарихының ең ұлы жемісі болған ұлттық мемлекеттің, ұлттық саяси егемендіктің маңызының төмендеуі. Ұлттық мемлекеттің осы кезге дейін атқарып келген саяси-әлеуметтік, экономикалық функцияларынан, қоғамдық өмір салаларын басқару, реттеу өкілеттіктерінен айрылуы. Ұлттық мәдениеттердің қамқоршысы болып келген мемлекет институтының әлеуметтік-саяси, экономикалық маңыздылығы төмендесе, ұлттардың да қайталанбас мәдени болмыстарының, дербес дүниетанымдарының сақталып қалуы екіталай. Ендігі заманда ұлттық мемлекет дербес үкіметі бар саяси құрылым ретінде сақталғанымен қоғам дамуында шешуші фактор болудан қалуы деген ғажап емес. Енді нарықтың заңдылықтарына, сауданың ортақ ережелеріне иек артқан түрлі аймақтық одақтар көбейе бермек. Келешекте ұлттық үкімет жаһандану талаптарына елдің ішкі өмірін бейімдеп, заң шығарып отыратын кезекші ғана болып қалады. Сонымен жаһандану үрдісі оның талаптарымен келіссек те, келіспесек те біздің ғасырымыздың шындығы болып отыр. Адамзаттың бойында жаһандануды жеңетін, оның бетін қайтаратын күш-қуат ретінде ұлттық құндылықты негізгі ұстаным қылып бағдарлау қажет. Барлық мемлекеттер әлемдік жаһандану ағысымен кетіп барады. Бұл ағыс – адамның жеке меншікті сүйетін табиғаты, осы жеке меншікке сүйенген нарықтық капитализм, сол капиталистік модернизация тудырған индустриалдық һәм постиндустриалдық қоғамдардың көбеюіне барынша ықпал етіп отыр. Осы уақытқа дейін өзінің «капиталистік табиғатын арқылы дамып келген адам баласы ендігі заманда да жеке меншіктен, табиғатты аяусыз пайдаланудан бас тарта алмайды. Сондықтан, жаһандану – кісі баласының пешенесіне жазылған тағдырлы құбылыс. Белгілі мәдениеттанушы Т.Х Ғабитов пікірінше жаһанданудың келешекте жер бетіне кеңінен таралуына алғышарттар мен кепілдіктер төмендегідей:

– халықаралық сауданың жылдан жылға кеңеюі, әлемдік қаржы рыноктарының өзара байланысының күшеюі, трансұлттық концерндердің көбейіп, олардың қаржылай- экономикалық мүмкіндіктерінің артуы;

– ақпараттық, коммуникациялық революцияның қарқынды түрде жалғасуы;

– демократияның дүнияға одан ары таралуы;

– бұқаралық мәдениет өндірісінің (кинопрокат, компьютерлік клубтар, дискотека, арзан телесериалдар, поп музыка, кітап өндірісінің т.б.) ұлттық мемлекеттерде кең қанат жаюы;

– халықаралық саясатта трансұлттық, яғни ұлттың егемендігін аттап өтіп, Үкімет үстінен үкім айта алатын ұйымдардың көбеюі (БҰҰ, ЕҚЫҰ, НАТО, ДСҰ, аймақтық интеграциялық ұйымдар т.б.);

– кедейлік, жоқшылықтың дамушы елдерді кеулеп, тұтас ұлттардың маргиналдану құбылысының етек алуы;

– ғаламдық экологиялық проблемалардың ушығуы;

– кедейліктің кесірінен қарулы қақтығыстардың көбеюі. [4, 202 б.]

Адамзат жеке меншікті сүйетін табиғатын тастап, индустриалды қоғам ағысынан шығып кете алмайтынын жоғарыда айттық. Және мұның әзірге көзге көрініп, ойға білініп

тұрған салдарлары – трансұлттық мемлекеттердің пайда болуы, яғни ұлттық мемлекеттердің жойылуы, ұлттық мемлекеттердің жойылуымен бірге ұлттардың, этностардың дербес мәдениетінің жойылуы.

Қортынды

Тәуелсіздік алу, қазақ мемлекеттілігін қайта жаңғырту, халықтың тарихына орасан зор қызығушылық туғызып отырғаны кездейсоқ емес, өйткені мемлекеттілікті қайтадан жаңғырту, мәдени қайта өрлеумен қатар жүреді. Алайда, бастапқы қайнар-бұлаққа қайтып оралу оңайда, жеңіл іс емес, өйткені Кеңес өкіметі жылдары дінмен, ділмен, феодализмнің сарқыншағы ретінде ұлттық дәстүрлермен күрес тоқтаусыз жүргізіліп отырды. Қоғамда жүргізілген ұжымдастыру жылдары халық өзінің дәстүрлі тұрмысы тіршілікті қамтамасыз ету дәстүрлерінен күшпен қол үзіп, қоғамдық санаға ой салатын зиялы қауымы құртылды, кейбір тақырыптарды қорғауға тыйым салынды, нәтижесінде қазақ мәдениеті бүтіндей бір жүйе ретінде өмір сүруден қалды.

Жүйені қалпына келтірмей қазақ тарихын, қазақ мәдениетін түсіну мүмкін емес. Соңғысын қалпына келтіру және түсіну, өз кезегінде дәстүрлі дүниетанымды құрайтын қандай да бір болмасын элементтерді түсінуге септігін тигізеді. Осы бағытта жасалған Рухани жаңғыру жобасы тек есеп беру сипатында емес қоғамның барлық саласында күнделікті үздіксіз жүргізілуі қажет бағдар ретінде қоғамдық санада қабылдануы қажет.

Егер мәдениет уақыттық-кеңістік ауқымында мөлшерленер болса – стратегиялық мақсат-мүдделер мен ағымдық ұстанымдар тіл, дін, діл тұтастығымен айшықталуы қажет. Осы үш ерекшелікті басқа ұлт өкілдерінің ұйытқысы ретінде қолдану арқылы ынтымақтастықты дамыта отырып, жалпы мемлекеттік сүйіспеншілікке жетелеу.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. З. Фрейд. Недовольствие культурой. Москва: Издательство: Фолио, 2013.
2. С. Хантингтон. Столкновение цивилизаций. – Москва: Издание на русском языке AST Publishers, 2014.
3. Ғабитов Т. Х, А.Ш Алимжанова, А. Омирбекова. Жаһандану және Қазақстанның заманауи мәдениеті. - Алматы: ҚазҰУ, 2019.
4. Ғабитов Т. Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы. – Алматы: ҚазҰУ, 1998.